

УДК 159.9:159.94

Н. Оніщенко, д-р психол. наук, проф.,
В. Тімченко

Національний університет цивільного захисту України, Харків

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ «ВИХОДУ З ВІЙНИ»

Розглянуто соціально-психологічні особливості повернення до мирного життя радянських солдат і офіцерів - ветеранів Другої світової та Афганської війн, а також учасників локальних військових конфліктів та збройних сутичок, що мали місце на теренах пострадянських країн.

Ключові слова: війна, солдат, учасник локальних військових конфліктів, психогенний розлад.

Постановка проблеми. Проблема «виходу з війни» є не менш, а то й найбільш складною, аніж проблема «входження у війну». Діапазон впливу стрес-факторів війни на людську психіку є надзвичайно широким. Він охоплює великий спектр психологічних явищ, в яких зміни людської психіки коливаються від ярко виражених, явних патологічних форм до зовні малопомітних, скритих, пролонгованих, «відстрочених» у часі реакцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В. Гуров [1] одним з перших на пострадянському просторі науковців навів узагальнені дані психогенних втрат радянської та російської армій у бойових діях XX століття (див. табл. 1).

Як можна побачити з наведеної таблиці 1, у відсотковому співвідношенні до чисельного складу армій, що приймали участь у бойових діях, показник психічних бойових втрат не дуже великий. Однак, протягом XX століття можна прослідкувати тенденцію щодо зростання психогенних розладів військовослужбовців у кожному новому військовому конфлікті.

Що ж стосується тенденції психогенних розладів серед військовослужбовців Збройних Сил України, то

за даними експертних оцінок військових медиків, отриманих нами у ході консультацій з провідними фахівцями в галузі клінічної психіатрії Військово-медичного клінічного центру Північного регіону (м. Харків); Національного військово-медичного клінічного центру «Головний військовий клінічний госпіталь» (м. Київ); 16-ої міської лікарні та обласної клінічної лікарні імені І.І. Мечникова (м. Дніпро); Дніпропетровського військового госпіталю, і військового госпіталю селища Черкаський (Дніпропетровська обл.); військово-медичного клінічного центру Південного регіону, більш відомого як Одеський військовий госпіталь (м. Одеса); лікарні швидкої медичної допомоги м. Маріуполя, яку тимчасово переобладнали у військовий госпіталь (Донецька обл.); Запорізького міського, Чернігівського базового, Полтавського, Миколаївського та Львівського військових госпіталів, а також першого на Луганщині військово-польового госпіталю, – у цілому ця картина аналогічна загальносвітовій.

Таблиця 1

Психогенні втрати армій царської Росії, СРСР та Російської Федерації у бойових діях XX століття

Війна	Кількість випадків психічних порушень на 1 тис. осіб	Учасники бойових дій, які отримали психічні розлади (у % до загальної кількості особового складу)
Русько-японська	2-3 (3.000 осіб пройшло через Харбінський психіатричний госпіталь)	немає даних
Перша світова війна	6-10	немає даних
Друга світова війна	24-30 (на 300% більше ніж у першу світову війну)	38%
Корея, В'єтнам, Афганістан, Карабах, Абхазія, Таджикистан, Чечня, інші «гарячі точки»	немає даних	24-28%
У військовослужбовців строкової служби: психогенні розлади – у 70%; хронічні посттравматичні стани – у 15-20%.		

Однак, на розвиток психогенних розладів серед українських військовослужбовців накладає відбиток ще й сучасна специфіка, пов'язана з тяжкою суспільно-політичною та економічною ситуацією в країні. Криза соціальних цінностей, падіння матеріального рівня життя, невпевненість у завтрашньому дні та т. ін. Усі ці психотравмуючі впливи неминує призводити до збільшення кількості психічних розладів серед комбатантів.

Однак, набагато масштабнішими є відстрочені наслідки війни або локального військового конфлікту,

які впливають не тільки на психофізіологічне здоров'я військовослужбовців, але й на їх психологічну врівноваженість, світогляд, стабільність ціннісних орієнтацій та т. ін. Як правило, фактично без жодних виключень, усе це піддається суттєвій деформації [2]. Мабуть не випадково відомий радянський письменник, фронтовик Костянтин Сімонов у своїй трилогії «Живі та мертві» зі знанням справи написав: «Іноді людині здається, що війна не залишає в неї незгладимих слідів, але якщо вона дійсно людина, то їй це тільки здається» [3].

Мета статті. Визначити соціально-психологічні особливості «виходу з війни» ветеранів Другої Світової та Афганської війн, а також учасників локальних військових конфліктів та збройних сутичок, що мали місце на теренах пострадянських країн.

Викладення основного матеріалу дослідження. Вивчення архівних матеріалів, проведення аналізу наукової, художньої та мемуарної літератури, бесід, фокус-груп з учасниками вищезазначених подій, використання автобіографічного методу, анкетування,

інтерв'ювання, обсерваційних методів спостереження, узагальнення незалежних характеристик, побудови аналогій та використання психокорекційних методів впливу дозволили нам визначити та упорядкувати соціально-психологічні особливості «виходу з війни» ветеранів Другої Світової та Афганської війн, а також учасників локальних військових конфліктів та збройних сутичок, що мали місце на теренах пострадянських країн (див. табл. 2).

Таблиця 2

Психологічні особливості «виходу з війни» ветеранів Другої Світової та Афганської війн, а також учасників локальних військових конфліктів та збройних сутичок, що мали місце на теренах пострадянських країн

Психологічні маркери «виходу з війни»	Ветерани Другої Світової війни	Ветерани Афганської війни	Учасники локальних військових конфліктів та збройних сутичок
Відношення суспільства до ветеранів	У більшості своєї, суспільство відносилося до фронтовиків з повагою та пошаною.	Відмінною рисою Афганської війни була повна відсутність на перших порах інформації про неї. У подальшому відбувалася зміна акцентів щодо висвітлювання цієї війни: від героїзації ЗМІ переходили не тільки до реалістичного аналізу, але й до явних перебільшень, коли негативне відношення до самої війни переносилося на її учасників. Зміни соціального курсу в СРСР призвели до згасання інтересу до Афганської війни, а самі воїни-«афганці», які повернулися з цієї війни, виявилися начебто зайвими, непотрібними не тільки властям, але й суспільству в цілому. Сприйняття Афганської війни самими її учасниками і тими, хто там не був, виявилось майже протилежним.	Полярне відношення у суспільстві щодо участі її громадян у різноманітних військових конфліктах та збройних сутичках.
Відношення ветеранів до суспільства	Повертаючись з війни, колишні солдати та офіцери підходили до мирного життя з фронтовими мірками, часто переносили у післявоєнне життя набутий військовий спосіб поведінки. Найбільш помітними проявами специфічного впливу війни на психологію її учасників стали «фронтний максималізм», синдром силових методів і спроб їх застосування (особливо на перших порах) у конфліктних ситуаціях мирного життя.	Більшість воїнів-«афганців» пережили те, з чим наші пересічні громадяни на той час і не стикалися. І повернулися ці хлопці з Афганської війни набагато дорослішими, аніж їх однолітки, які не воювали. Вони стали «іншими» – чужими, незрозумілими, незручними для суспільства, яке відгородилося від них цинічною фразою «Я вас туди не відправляв». І саме тоді вони теж стали замикатися у собі або шукати один одного, об'єднуватися в групи, створювати свій власний світ.	Соціальний стан ветерана бойових дій характеризується так званою кризою ідентичності (іншими словами, – втратою цілісності та віри у свою соціальну роль). Багато хто з таких людей втратив інтерес до суспільного життя, здатність до емпатії та потребу в душевній близькості з іншими людьми. Абсолютна більшість учасників бойових дій негативно ставляться до представників влади, вважають, що держава обдурила і зрадила їх.
Характерні індивідуально-психологічні ознаки ветеранів	Душевні надломи, зриви, озлобленість, непримиримість, підвищена конфліктність – з однієї сторони та стомленість, апатія, – з іншої, – як природна реакція організму на наслідки тривалого фізичного та нервового напруження, випробуваного в бойовій обстановці.	Нестійкість психіки, при якій навіть самі незначні втрати та труднощі штовхають ветерана на самогубство; особливі види агресії; страх нападу ззаду; провина за те, що залишився у живих; ідентифікація себе з загиблими; різко негативне відношення до соціальних інститутів, уряду.	Стан песимізму, недовіра до інших людей, втрата сенсу життя; невпевненість у своїх силах; потреба мати при собі зброю; неприйняття ветеранів інших війн; бажання зігнати на комусь злість за те, що був посланий на війну, і за все, що там відбувалося.

У кого з ветеранів були особливі труднощі при поверненні до мирного життя	Надзвичайно гостру психічну драму після перемоги відчували інваліди, а також ті, хто втратив близьких та залишився без даху над головою. Особливі труднощі відчували і ті, хто до війни не мав ніякої професії.	Надзвичайно гостру психічну драму відчували інваліди.	Надзвичайно гостру психічну драму відчують інваліди і ті, хто перебував у полоні.
Психологічні феномени	Пристипи «фронтної ностальгії» (бажання повернутися у минуле, у бойову обстановку або відтворити якусь подоби, хоча окремі риси бойової обстановки в межах існуючої дійсності) змушували ветеранів шукати один одного, групуватися у ветеранські організації та об'єднання. Саме радянським ветеранам Другої світової війни завдячують за цей психологічний феномен – феномен «фронтного братерства» вітчизняні ветерани – учасники наступних війн та локальних збройних конфліктів.	У розумінні соціально-психологічного стану воїнів-«афганців» особливе значення посіла категорія «афганського синдрому» . Синдром, який руйнує особистість ветерана Афганської війни, зовсім був не знайомий ветеранам Другої світової війни. Саме «афганський» синдром привів сучасних дослідників до розуміння різкої різниці між справедливою та несправедливою війнами: перші визивають лише відстрочені реакції, пов'язані з тривалою нервовою та фізичною напругою, другі, крім цього, загострюють комплекс провини.	Не минувший у суспільстві «афганський» синдром встиг доповнитися «карабаським» , «придністровським» , «абхазьким» , «таджицьким» , «чеченським» . А зараз ще й «донецьким» . Майже 75% сучасних російських ветеранів бойових дій заявляють про своє бажання повернутися в Чечню чи будь-яку іншу гарячу точку, причому практично кожен четвертий з них готовий це зробити без усіляких роздумів.

Висновки з цього дослідження. Підводячи підсумок отриманим результатам, зробимо декілька важливих, на наш погляд, констатацій та висновків:

1. У цілій низці наслідків (економічних, політичних, соціальних та ін.), що приносить кожна війна або локальний військовий конфлікт у суспільство, не менш важливими є психологічні наслідки, адже кожна зі сторін конфлікту пропускає через себе десятки, сотні тисяч військових, а потім «вихлюпує» їх назад у цивільне життя, вносячи, при цьому, усі особливості милітаризованої свідомості.

2. Кожна війна або локальний збройний конфлікт стає каталізатором, що прискорює виникнення станів психічної дезадаптації, декомпенсації, розвиток психопатологічної симптоматики та особистісних змін серед її учасників. Прояви стресових реакцій у ветерана бойових дій багато в чому будуть випливати з преморбідних особистісних особливостей самого експатанта.

3. Психологічні особливості «виходу з війни» так само як і психологія комбатанта повинні отримати у суспільстві та наукових колах широкі розповсюдження, з обов'язковим виходом цієї проблеми за вузькі межі професійних військових структур. Ці важливі питання повинні зберігати своє значення не тільки в перші післявоєнні роки, коли роль ветеранів-фронтовиків у суспільстві особливо велика, але й протягом усього життя покоління учасників бойових дій (хоча ми розуміємо, що згідно з законами буття, з часом, цей вплив поступово буде згасати).

4. Зіткнення більшості учасників війн та локальних збройних конфліктів з реаліями звичайного мирного життя без попередньої допомоги психолога (а в деяких випадках, – психотерапевта і, навіть, психіатра) може призвести до посилення їх психотравматизації і маніфестацій посттравматичних стресових розладів.

5. Для суспільства психологічний потенціал учасників бойових дій матиме суперечливе значення, поєднуючи дві основні тенденції – творчу й руйнівну. І те, яка зі сторін цього потенціалу – позитивна або негативна – виявиться домінуючою в мирному житті, буде залежати від стану самого суспільства та його відношення до ветеранів бойових дій. Уся наша історія – яскраве тому підтвердження.

Перспективи подальших досліджень нам вбачаються у визначенні соціально-психологічних особливостей «виходу з війни» учасників антитерористичної операції, що проходить на сході нашої країни на території Донецької та Луганської областей.

Список використаних джерел

1. Гуров В.А. Отечественные вооруженные силы и их роль в разрешении вооруженных конфликтов [Текст]: дис. на соискание ученой степени д. истор. наук: спец. 07.00.02 – «Отечественная история» / Владимир Алексеевич Гуров: Поволжская государственная социально-гуманитарная академия. – Самара. 2014. – 613 с.
2. Лазебная Е.О. Военно-травматический стресс: особенности посттравматической адаптации участников боевых действий [Текст] / Е.О. Лазебная, М.Е. Зеленова // Психологический журнал. – 1999 г. - Т. 20, № 5. С. 62-74.
3. Симонов К.М. Живые и мертвые [Текст] /Константин Михайлович Симонов. – М., 1966. – 512 с.

Надійшла до редколегії 08.02.17

Н. Онищенко, д-р психол. наук, проф.,
В. Тимченко

Национальный университет гражданской защиты Украины, Харьков

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ «ВЫХОДА ИЗ ВОЙНЫ»

Рассмотрены социально-психологические особенности возвращения к мирной жизни советских солдат и офицеров – ветеранов Второй мировой и Афганской войн, а также участников локальных военных конфликтов и вооруженных стычек, происходивших на территории постсоветских стран.

Ключевые слова: война, солдат, участник локальных военных конфликтов, психогенные расстройства.

N. Onischenko, Doctor of Psychology, Professor,
V. Tymchenko,
National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF "EXIT FROM WAR"

The psychological and social characteristics of the return to a peaceful life for Soviet officers and soldiers have been considered. There are veterans of the Second World War and the Afghan War and members of local military conflicts that took place on the territory of post-Soviet countries.

Keywords: war, soldier, a member of local military conflicts, psychogenic disease.